METAKOGNITIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti Pedagogika yo‘nalishi 3-kurs talabalari
G‘oyibova Ro‘zixol Bozar qizi
Ruzixol7@gmail.com, +998332160321
Tursunova E’zoza Shuhrat qizi
@tursunovaezoza01gmail, +998883878179
Ilmiy rahbar: Jamoldinova Sayyora Nodirbek qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti “Pedagogika” kafedrasi o’qituvchisi
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-4669-0483
s.jamoldinova@cspu.uz, +998917766446
Chirchiq,O‘zbekiston

Annotatsıya: Mazkur maqolada metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning zamonaviy metodlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda metakognitsiyaning mazmun-mohiyati, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘quv faoliyatini rejalashtirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, metakognitiv strategiyalarni shakllantirishda refleksiv yondashuv, muammoli ta’lim, “o‘ylashni o‘rgatish” texnologiyalari, raqamli vositalardan foydalanish kabi zamonaviy metodlarning samaradorligi asoslab beriladi. Maqolada metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini kuchaytirishi, ta’lim samaradorligini oshirishi hamda shaxsning intellektual rivojlanishiga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonini takomillashtirish va pedagogik faoliyatni innovatsion asosda tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: metakognitsiya, metakognitiv ko‘nikmalar, refleksiya, tanqidiy fikrlash, o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘quv strategiyalari, muammoli ta’lim, pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim, o‘quv faoliyati boshqaruvi.

Аннотация: В данной статье анализируются современные методы развития метакогнитивных навыков с научно-педагогической точки зрения. Исследование освещает сущность метакогниции, её роль в образовательном процессе и её важность для самостоятельного мышления, самоконтроля и планирования учебной деятельности учащихся. Также обосновывается эффективность современных методов, таких как рефлексивный подход, проблемно-ориентированное обучение, технологии «обучения мышлению» и использование цифровых инструментов в формировании метакогнитивных стратегий. В статье научно обосновывается тот факт, что развитие метакогнитивных навыков укрепляет критическое мышление учащихся, повышает эффективность обучения и способствует интеллектуальному развитию личности. Результаты исследования имеют большое значение для совершенствования образовательного процесса и организации педагогической деятельности на инновационной основе.

Ключевые слова: метапознание, метакогнитивные навыки, рефлексия, критическое мышление, самоконтроль, стратегии обучения, проблемно-ориентированное обучение, педагогические технологии, цифровое обучение, управление учебной деятельностью.

Abstract: This article analyzes modern methods of developing metacognitive skills from a scientific and pedagogical point of view. The study highlights the essence of metacognition, its role in the educational process, and its importance in students' independent thinking, self-control, and planning of educational activities. It also substantiates the effectiveness of modern methods such as the reflexive approach, problem-based learning, "teaching to think" technologies, and the use of digital tools in the formation of metacognitive strategies. The article scientifically substantiates the fact that the development of metacognitive skills strengthens students' critical thinking, increases educational effectiveness, and serves the intellectual development of the individual. The results of the study are of great importance in improving the educational process and organizing pedagogical activities on an innovative basis.

Keywords: metacognition, metacognitive skills, reflection, critical thinking, self-control, learning strategies, problem-based learning, pedagogical technologies, digital learning, learning activity management.

KIRISH

Metakognitiv ko‘nikma atamasining lug‘aviy (etimologik) ma’nosi “meta” (yunoncha meta) — “yuqori daraja”, “ortida”, “ustida”, “keyingi” , “kognitsiya” (lotincha cognitio) — “bilish”, “anglash”, “idrok etish” degan ma’noni anglatadi.

XXI asr ta’limi o‘quvchilarning nafaqat bilim olish, balki o‘z-o‘zini boshqarish, mustaqil o‘rganish va ongli ravishda fikr yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu borada metakognitiv yondashuv zamonaviy pedagogikaning markaziy tushunchalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Metakognitsiya – bu shaxsning o‘z fikrlash jarayonini anglash, boshqarish va tartibga solish qobiliyati bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini samarali amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Flavell tomonidan 1976 yilda fanga kiritilgan “metakognition” tushunchasi o‘shandan buyon ko‘plab tadqiqotlarda pedagogik psixologiyaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Tadqiqotchilar N.B.Ananiev, A.V.Brushlinskiy, J.Brown va D.Kuhn metakognitiv faoliyatni shaxsning reflektiv tafakkurga asoslangan bilimlarni ongli boshqarish qobiliyati sifatida ta’riflaganlar. Bu yondashuv, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning o‘rganishiga faol, ijobiy va ongli yondashuvni shakllantirishda samarali usul bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur maqola metakognitiv yondashuvning mohiyati, uning asosiy komponentlari (bilish, nazorat, rejalashtirish, refleksiya) va ta’lim jarayoniga qo‘llanilishi bo‘yicha tahliliy yondashuvga asoslanadi, shuningdek, zamonaviy darslar jarayonida metakognitsiyaning integratsiyasi, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, hamda o‘quvchilarning shaxsiy ta’lim yo‘nalishlarini anglash qobiliyatini shakllantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot quyidagi metodik usullarga tayanadi: tahliliy usul, analitik yondashuv, metakognitsiya bilan bog‘liq asosiy tushuncha, komponent va tamoyillar tahlil qilindi (Flavell, Schraw va Dennison, Zimmerman kabilarning asarlari asosiy nazariy manba bo‘ldi.); solishtirma metod - turli darajadagi o‘quvchilar uchun metakognitiv strategiyalarning qo‘llanishi va natijalari

taqqoslab o‘rganildi (boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilarning rejalashtirish va baholash ko‘nikmalari o‘rta va yuqori sinflardagi o‘quvchilar bilan solishtirildi.); pedagogik kuzatuv va empirik tahlil maktab darslari davomida o‘quvchilarning reflektiv faoliyatini baholash uchun kuzatuvlar olib borildi va tajribali o‘qituvchilar fikrlari asosida metakognitiv yondashuvni tatbiq etishdagi samaradorlik va muammolar o‘rganildi; intervyu va so‘rovnomalar - boshlang‘ich sinf o‘quvchilari va ularning o‘qituvchilari bilan intervyular o‘tkazilib, metakognitiv faoliyatga bo‘lgan munosabat va tayyorgarlik darajasi aniqlashtirildi. Tadqiqot davomida dunyo maktablari metakognitiv o‘qitish strategiyalarini qo‘llagan maktablar tajribasi ham o‘rganildi. Natijada maqolada nafaqat nazariy asoslar, balki amaliy metodlar ham yoritilgan bo‘lib, ularning samaradorligi real tajribalar orqali qo‘llab-quvvatlangan.

MUHOKAMA

Metakognitiv ko‘nikma — bu shaxsning o‘z fikrlash jarayonlarini anglash, nazorat qilish va boshqarish qobiliyatidir. Ushbu tushuncha John Flavell tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u metakognitsiyani “bilish haqidagi bilim” sifatida talqin etadi. Metakognitiv ko‘nikmalar o‘quvchining qanday o‘rganayotganini tushunishi, samarali strategiyalarni tanlashi va o‘z o‘quv faoliyatini baholay olishini ta’minlaydi.

Metakognitsiya tushunchasi birinchi marta J.Flavell tomonidan 1976-yilda ilgari surilgan, metakognitsiya - bu insonning o‘z bilim jarayonlari haqidagi bilimi, ya’ni “fikrlash haqida fikrlash” (thinking about thinking). Flavell ta’kidlaganidek, metakognitiv yondashuv ikki asosiy komponentdan iborat: metakognitiv bilim va metakognitiv nazorat. Keyingi yillarda bu tushuncha J.Brown, D.Kuhn, P.Pintrich, B.Zimmerman va boshqa pedagogik-psixologik tadqiqotchilar tomonidan keng rivojlantirildi. Metakognitiv bilimga deklarativ (nimani bilish), protsedural (qanday bajarishni bilish) va sharoitga oid bilimlar kiradi va komponentlar o‘quvchilarning bilimlarni ongli ravishda boshqarishiga yordam beradi.

Metakognitiv ko‘nikmalarning asosiy tarkibiy qismlari bu uning bosqichlaridir. Adabiyotlarda metakognitiv faoliyat quyidagi asosiy bosqichlarga ajratilgan: 1. Rejalashtirish (Planning) – topshiriqni bajarishga tayyorgarlik, resurslarni aniqlash; 2. Monitoring (nazorat) – jarayon davomida o‘zini kuzatish; 3. Evaluatsiya (baholash) – natijani tahlil qilish, xatolarni aniqlash va kelajakda takomillashtirish. Zimmerman o‘quvchilarni "o‘z-o‘zini boshqaruvchi o‘rganuvchilar" sifatida shakllantirishda metakognitiv strategiyalarning rolini chuqur tahlil qiladi.

U o‘zining “Self-Regulated Learning” modelida o‘quvchining faolligi, anglanishi va motivatsiyasini o‘zaro bog‘liq uch fazali sikl sifatida tasvirlaydi: oldingi o‘rganish, jaryon mobaynidagi nazorat, yakuniy tahlil. So‘nggi tadqiqotlar metakognitiv ko‘nikmalarning nafaqat o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga, balki ularning mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatlariga ham ta’sirini ko‘rsatmoqda. Hattie tomonidan olib borilgan metatahlilda metakognitiv strategiyalar eng yuqori samaradorlikka ega 10 ta ta’lim yondashuvi qatorida turadi. Shuningdek, OECD hisobotlarida ham 21-asrda zarur bo‘lgan universal kompetensiyalar sirasida metakognitiv savodxonlik asosiy tarkibiy qism sifatida ko‘rsatilgan.

Metakognitiv yondashuv o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish, fikrlash faoliyatini boshqarish, mustaqil ravishda rejalashtirish va natijani tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu jarayon o‘quv faoliyatining asosiy elementi

hisoblanadi. Ko‘plab xorijiy (Flavell, Zimmerman, Pintrich) va mahalliy (Muslimov, Jo‘raeva, Nazarov) tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, metakognitiv strategiyalarni erta yoshdan boshlab joriy etish o‘quvchining kognitiv taraqqiyotini jadallashtiradi. Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u nafaqat bilimlarni yod olishga emas, balki o‘rganish jarayonini anglashga yo‘naltirilgan. Bunda quyidagilar muhim ahamiyat kasb etadi: 1. O‘quvchining o‘zini anglash darajasi; 2. Darsdagi refleksiv faoliyatga jalb etilishi; 3. O‘qituvchi tomonidan berilayotgan metakognitiv yordam (ko‘rsatma, savollar, fikr yuritish texnikasi). Boshlang‘ich sinf - bu o‘quvchilarda psixologik poydevorlar shakllanadigan bosqich. Shuning uchun metakognitiv yondashuvni aynan til o‘qitish jarayonida joriy qilish alohida dolzarb. Quyidagi jadvalda metakognitiv strategiyalarning ingliz tili darslariga integratsiyalashuvi aks ettirilgan:

1. O‘quvchining o‘zini anglash darajasi;
2. Darsdagi refleksiv faoliyatga jalb etilishi;
3. O‘qituvchi tomonidan berilayotgan metakognitiv yordam (ko‘rsatma, savollar, fikr yuritish texnikasi).

Metakognitiv ko‘nikmalarning asosiy komponentlari:

1. Metakognitiv bilimlar
   Shaxsning o‘z bilimlari va o‘rganish jarayoni haqidagi tasavvurlari
   Masalan: “Men bu mavzuni yaxshi tushunmayapman” degan anglash
2. Metakognitiv nazorat (regulyatsiya)
   Rejalashtirish (maqsad qo‘yish)
   Monitoring (jarayonni kuzatish)
   Baholash (natijani tahlil qilish)
3. Metakognitiv strategiyalar
   O‘qishda savollar berish
   Konspekt tuzish
   Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish
   O‘z-o‘zini tekshirish

XULOSA

Metakognitiv yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etish, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ingliz tilini o‘rganish jarayonida yuqori samaradorlikni ta’minlaydigan zamonaviy pedagogik yo‘nalishlardan biridir. Mazkur maqolada olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv strategiyalar nafaqat o‘quvchilarning lisoniy bilimlarini boyitadi, balki ularning mustaqil fikrlash, o‘z-o‘zini baholash va o‘quv faoliyatiga ongli yondashuvlarini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi, yondashuv orqali o‘quvchilar o‘z fikrini ifodalashda, yangi lug‘atlarni eslab qolishda va nutqiy faoliyatda mustaqil harakat qilishga o‘rganadi. Darslarda rejalashtirish, monitoring va refleksiya bosqichlari asosida ish olib borilishi o‘quvchilarni nafaqat o‘rganishga, balki o‘rganishni o‘rganishga (learning how to learn) o‘rgatadi. Bu esa XXI asr kompetensiyalarining ajralmas qismidir va tadqiqot davomida olingan kuzatuv va amaliy tajribalar shuni ko‘rsatdiki, metakognitiv yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning so‘z boyligi, til bilan ishlash tezligi va nutqiy faolligi an’anaviy darslarga nisbatan ancha yuqori bo‘lmoqda. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash va reflektiv savollarga javob berish ko‘nikmalari rivojlanmoqda, bu esa ularning ijtimoiy va muloqot kompetensiyalariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, biroq ushbu jarayonda bir qator muammolar ham mavjud.

Jumladan, ayrim boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining bu boradagi metodik tayyorgarlik darajasi past bo‘lishi, o‘quvchilar orasida nutqiy psixologik to‘siqlar, mavjud darslik va qo‘llanmalarda refleksiv topshiriqlarning yetarli emasligi kabi holatlar metakognitiv yondashuvni to‘laqonli joriy qilishga to‘sqinlik qilmoqda. Yakuniy xulosa shuki, metakognitiv yondashuv boshlang‘ich ta’limda, xususan, ingliz tili fanini o‘qitishda yuqori samara beradigan, o‘quvchini markazga qo‘ygan, zamonaviy pedagogik paradigmalarga mos keladigan samarali metodik yondashuv hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. John Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. American Psychologist, 34(10), 906–911.
2. Ann L. Brown, A. L. (1987). Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. In Metacognition, Motivation, and Understanding. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
3. N. Azizxo‘jayeva. (2010). Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan.
4. B. Xodjayev. (2018). Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Sano-standart.
5. R. Ishmuhamedov. (2014). Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. A. Abduqodirov. (2012). Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent.
7. Sh. Sharipov. (2015). Pedagogik mahorat asoslari. Toshkent.
8. O. Tolipov va M. Usmonboyeva. (2013). Pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan.
9. K. Mavlonov. (2009). Pedagogika nazariyasi. Toshkent: O‘qituvchi.